

MARGINALIJE UZ TEMU TEORIJE SVJETSKJE REVOLUCIJE

Knjiga Franza Mareka »Filozofija svjetske revolucije« (Zagreb, Stvarnost 1973.), kako sam autor upozorava, zbog niza citata navedenih radi predočavanja dokumenata (a ne dokaza), ima gotovo karakter male antologije teorija revolucije u okviru marksizma i oko njega. Ona je više digest tih teorija nego što sama sobom predstavlja zaokruženo teoretsko razmišljanje o revoluciji. To je ujedno i osnovna vrlina i mana knjige. Upravo iz tih razloga knjiga može poslužiti kao korisna informacija o različitim stavovima i aspektima problema revolucije. Ali, istovremeno ona zastaje pred odgovorom na ono pitanje na koje filozofija svjetske revolucije upravo treba odgovoriti — ona nije u stanju da kaže koji je to magistralni pravac kretanja svjetske socijalističke revolucije danas. Pred tim pitanjem Marek zastaje i u tom pitanju je spis Lelija Bassa »Pripomene o razvitku revolucionarnog učenja Marxa i Engelsa« puno bliži pravom odgovoru.¹ To ne znači da mozaik tema i problema koji Marek predočava čitaocu nije vrijedan pažnje. On je i te kako inspirativan, omogućava da se problem shvati u njegovoj cjelovitosti, iako sam ostaje nedorečen.

Vrijednost »Filozofije svjetske revolucije« jeste u tome što Marek prati niz tema o kojima se raspravljalo u marksističkoj teoriji revolucije pokušavajući da, pored toga, markira i osnovne karakteristike revolucije koje su do danas bile praktički pokušaji ostvarenja te iste revolucije koja je osnovna tema knjige. Međutim, i ta praksa revolucija dana je, kao i elementi teoretske rasprave, više na razini dokumentacije nego što bi bila uklopljena u argumentaciju jednog osnovnog teoretskog zaključka. Ali i pored toga što se i u ovome Marek limitira, i u ovom aspektu prilog teoriji revolucije vrijedna je pažnje. U krajnjoj liniji nekorektno bi bilo autora optuživati da nije dao ono što on i nije imao namjeru ni dati, i onda na tom graditi kritiku.²

Iako je cjelokupno Marxovo djelo teorija revolucije, malo je onih koji se upuštaju u analizu koja pokušava u centar pažnje staviti revoluciju, temu koja je fokus i marksističke socijalne teorije i društvene transformacije. Zato svaki pokušaj u tom pravcu treba pozdraviti, a pogotovo ako je, kao

¹ Kod nas objavljen u knjizi: Lelio Basso, Izgledi evropske ljevice, Beograd, »Komunist«, 1971., str. 28—101.

² Sam Marek upozorava da je njegova »Filozofija svjetske revolucije« zamišljena kao prvi dio većeg rada.

kod Mareka, rezultat poštenih napora da se u pokušaju traženja odgovora elementi rješenja stave na svoje mjesto.

U prethodnim napomenama, iako upozorava da je socijalistička revolucija više od »prevođenja sredstava na produkciju u društveno vlasništvo«, Marek upravo tako u operativne svrhe definira socijalističku revoluciju kao političku pobjedu socijalističkih snaga. Međutim, problem revolucije ipak utemeljuje u filozofskim osnovama marksizma. Prva tema tu je teza o neizbježnosti revolucije. Odnos slobode i nužnosti, zakonomjernosti povijesti i ljudske akcije, determinizma i ljudske odgovornosti, proizvodnih snaga i odnosa te socijalne revolucije — dati su u eksplikaciji stavova Descarta, Kanta, Hegela, Kierkegaarda, Marxa i Engelsa. Dalje se razvija teza o nužnosti socijalizma na određenom stupnju razvitka kapitalizma i o radničkoj klasi kao subjektu koji »ne mora ostvarivati neke ideale već »samo mora osloboditi elemente novog društva koji su se već razvili u krilu buržoaskog društva koje se slama«.³

Služeći se tekstom Hainfeldskog programa austrijske socijaldemokracije iz 1888—1889, Marek precizira kvalitete koje mora imati radnička klasa da bi mogla odigrati svoju oslobodilačku misiju: »Nosilac toga razvoja može biti samo klasno svjestan i kao politička partija organiziran proletarijat«⁴

Analizirajući odnos nužnosti i voljne odluke, neizbježne nužnosti revolucije i aktiviteta klase, Marek govori o krupnim političkim devijacijama koje se mogu zasnovati iz apostrofiranja samo jednog od elemenata u dijalektičkom jedinstvu zakonitosti povijesnog razvoja i ljudske akcije. Na jednoj strani Eduard Bernstein, koji je prvi progovorio o »teoriji sloma« pripisujući tu teoriju Marxu, i onda iz kritike pogrešno shvaćenog determinizma u Marxa zasnovao revizionizam kao teoretsku osnovu oportunitizma u radničkom pokretu. Na drugoj strani (lijevoj za razliku od Bernsteina) našla se je Rosa Luxemburg koja je u osporavanju revizionizma zaista razvila teoriju sloma. Ekstremno naglašavanje »prirodno-povijesnog« u zakonu historije postaje onda kod Luxemburgove glavna teza masovnog pokreta i, dodali bismo u skladu s time, i osnova za preferiranje spontanosti u odnosu na političku organiziranost

U sporu s narodnjacima »prirodno povijesnom« oduševljenju podlegao je i Plehanov. Njegovo djelo »O ulozi ličnosti u povijesti« klasičan je primjer toga. Staljin je nastavio tu liniju željezne neizbježnosti razvoja — »kao što noć slijedi dan« (»Anarhizam ili socijalizam« iz 1906. g.).⁵ Ta ista linija završila je kod Staljina kao apologija dnevne politike. Zakonomjernost je kod Staljina kao apologija dnevne politike. Zakonomjernost razvitka dobila je takvu snagu, da je svaki konkretni politički akt samo fatalistički izraz objektivnog zakona, a sve mjere u svakom detalju samo njegovo ostvarivanje.

Neodarvinizam Kautskog i »teoriju prirodnih snaga« Buharina Marek također svrstava u vulgarizacije Marxovih teza o revoluciji. Toj jednostranosti izbjegao je jedino Lenjin. Marek upozorava da, na primjer, Lenjinova knjiga

³ Marks, Građanski rat u Francuskoj, Beograd, »Kultura«, 1947., str. 69.

⁴ F. Marek, »Filozofija svjetske revolucije«, Zagreb, »Stvarnost«, 1973., str. 29.

⁵ J. V. Staljin, Anarhizam ili socijalizam, Djela, Moskva, OGIZ 1946., t. 1, str. 340.

X »Što da se radi« nije samo prilog teoriji partije, već i obrana Marxovog dijalektičkog jedinstva zakona jedinstva i svjesne akcije. U sukobu s ruskim oportunistom koji je »respektirajući« objektivni razvitak odustajao od revolucionarne akcije, Lenjin je branio, između ostalog, Marxa od jednostranih interpretacija njegove teorije revolucije.

X Na vulgarizacije marksizma u pitanjima dijalektičkog shvaćanja revolucije upozorio je između 1929. i 1935. godine i Antonio Gramsci. U periodima stagnacije i poraza mehanički determinizam, smatrao je Gramsci, razumljiv je kao moralno ohrabrenje, kao nada da i pored poraza »snaga stvari« radi u krajnjoj liniji na pobjedi revolucije. Ali onda kada revolucionarni pokret postaje vodeća snaga, onda on mora preuzeti na sebe odgovornost za povijesnu akciju. Marek napominje da Gramsci to piše iako nije doživio situacije kada se nepogrešivost odluka opravdavala time što one, navodno, znače ostvarivanje objektivne zakonomjernosti.

Zbog takve vulgarizacije marksizma treba se podsjetiti prve Marxove teze o Feuerbachu iz 1845. godine, koja se suprotstavlja dotadašnjem materijalizmu koji je predmet, zbilju shvaćao samo kao objekt, a ne subjektivno, kao ljudsku djelatnost, praksu.⁶

X Osnovni Marxovi i Engelsovi stavovi o njihovom viđenju revolucije nalaze se razbacani u nizu njihovih knjiga, članaka i pisama. Da spomenemo samo neke: Marxov »Nacrt za kritiku političke ekonomije«, Engelsovo pismo Blochu iz 1890. i pismo Starckenburgu iz 1894, Marxova i Engelsova knjiga »Sveta porodica« iz 1845, Marxovo pismo Bolteu iz 1871. i sl.

X U njihovoj teoriji bitna je, prvo, teza da kapital u svom ekonomskom kretanju dovodi sam sebe »do vlastitog raspada«. I, drugo, kapital to postiže tako »što rađa proletarijat, bijedu svjesnu svog duhovnog i fizičkog siromaštva, odljuđivanja koje je svjesno svog odljuđivanja i koje ga stoga ukida«. I, treće, proleterskom političkom pokretu je za to potrebno, kako Marx sam kaže, do izvjesnog stupnja razvijena organizacija radničke klase.⁸ U spoju ta tri elementa nije na djelu nikakav mehanički determinizam revolucije, jer bi u tom slučaju bio izlišan sam revolucionarni radnički pokret, upravo onako, kao što to Marek napominje, kao što je suvišan bilo kakav pokret za pomrčinu mjeseca, za koju se sigurno zna da će nastupiti.

X Ovdje je zanimljivo da Marek, iako sam daje, moglo bi se reći, izvrstan pregled svih najvažnijih Marxovih tekstova, iz kojih se vidi dijalektičko jedinstvo društvenih zakonitosti kretanja prema socijalizmu i revolucionarne akcije, dolazi do zaključka o potrebi »lagane korekcije« osnovne Marxove teze iz »Predgovora« za »Prilog kritici političke ekonomije« da protivurjeđe razvitka proizvodnih snaga i odnosa vlasništva vodi k epohama socijalne revolucije.⁹ Marek smatra da teza treba da glasi, da to proturjeđe proizvodnih snaga i odnosa »vodi k epohama društvenih kriza koje ljudi prevladavaju pomoću društvenih prevrata, revolucija«. ¹⁰ Ta korekcija je suvišna, jer upra-

⁶ Marx, Engels, Rani radovi, Zagreb, »Naprijed« 1961., str. 321.

⁷ Marx, Engels, Sveta porodica, Djela, Moskva, Državna naklada političke literature, 2 izd., t. 2, str. 39.

⁸ Uporedi Marxovo pismo Bolteu iz 1871. g., Marks, Engels, Izabrana dela (u 2 toma), Beograd, »Kultura« 1950., t. II, str. 458.

⁹ Marx, Prilog kritici političke ekonomije, Zagreb, »Kultura«, 1956., str. 8-9.

¹⁰ Marek, ibid., str. 49.

vo Marxovo shvaćanje revolucije isključuje potrebu za tim. Iz tekstova koje je sam Marek veoma marljivo prikupio vidljivo je na primjer da Marx ne može zamisliti povijest mimo čovjeka i neovisno o čovjeku. Povijest »nije ništa drugo do djelatnost ljudi koji slijede svoje svrhe«.¹¹ I na drugoj strani bit čovjeka upravo je u tome što je on ansambl društvenih odnosa — kako se kaže u šestoj tezi o Feuerbachu.¹² U prigovoru koji na Marekovu »laganu korekciju« upućuje V. Sutlić upozorava se da dijalektička nužnost, za razliku od mehaničke nužnosti, »uključuje već u Hegelovoj »Logici« raščlanjenu kategorijalnu cjelinu biti i pojave, zbilje i privida, slučajnosti i puke nužnosti...« Zato su empirijski pokret, »djelatni faktor« ili »subjektivne« snage, »svagda na djelu u samoj uspostavi kvaziprirodne nužnosti i zakonitosti kapitalizma, a pogotovo dospijevaju u povijesni prvi plan s očiglednom unutar-njom granicom samog kapitala«. Ili, kako zaključuje Sutlić: »Socijalistička revolucija i nije drugo nego oslobađanje one već prisutne slobode koja suodređuje kapitalističku nužnost, ali je njom sputana, okovana«.¹³

Primjedbu na Marekovu »korekciju« iznijeli smo ne zato što bi ona mogla imati u vezi s njegovim tekstom neke dalje reperkusije, već prije svega zato što diskusija o toj temi može biti prilog razumijevanja osnovnih stavova Marxove teorije revolucije. Uostalom, i sam Marek je s pravom upozoravao da iz nijansi u akcentiranju mogu proizaći i ozbiljne praktične posljedice. Plehanov je na primjer u sukobu s narodnjacima kojima je povijest bila djelo heroja došao do fatalističkog shvaćanja historijske determiniranosti. Kasnije je subjektivistički volumentarizam u vrijeme »kulta ličnosti« mogao koristeći se upravo tim fatalizmom pravdati sve svoje konkretne političke poteze, objašnjavati ih kao puku primjenu neizbježne zakonomjernosti. U takvom pragmatizmu branjenom fatalizmom sve nijanse, detalji, slučajnosti, ljudska nastojanja bezvrijedni su, jer je svuda na djelu samo goli opći zakon povijesti. Zato je pod Staljinom, kako primjećuje Marek, taj dio opusa Plehanova bio priznat i cijenjen.

U istom smislu, iako sa suprotnim predznakom, zanimljiva je i polemika sa Sartreovim stavovima. Sartre, nastojeći da afirmira ljudski aktivitet, odgovornost i izbor, uspješno se suprotstavio vulgarizacijama koje čitavu povijest vide samo kao rezultantu, prosjek, srednju vrijednost suprotstavljenih povijesnih snaga. Marek zamjera Sartreu da je tom prilikom zagubio i dijalektički shvaćenu zakonomjernost povijesti. Marek Sartreu zamjera i da nije raspravio glavni problem revolucije, koji se po njegovu mišljenju sastoji u tome što se Marxov zakon kretanja realizirao u drugim formama od onih koji su Marx i Engels predvidjeli. U tom smislu govori onda o »nužnosti da se Marxova teorija nadomjesti novom, Lenjinovom teorijom revolucije«.

X Da bi dokazao te dvije teze Marek započinje raspravu o zaista pravoj temi: o materijalnoj zrelosti za socijalističku revoluciju. Doduše, mogli bismo ovdje unaprijed reći da je izabrana prava tema, ali da Marekova interpretacija te teme najvjerovatnije nije prava. U tome on, doduše, ponavlja teze, koje se nerijetko mogu čuti i među onima koji sebe ubrajaju u ortodokse i među onima koji se svrstavaju u stvaralačke marksiste. To su teze o

¹¹ Marx, Engels, Sveta porodica, str. 102.

¹² Uporedi: Marx, Engels, Rani radovi, 322.

¹³ V. Sutlić, Probijanje metafizičkog kruga mišljenja, »Kulturni radnik« 1/74. str. 161—162.

pogrešnoj Marxovoj procjeni kretanja revolucije i o dva »modela«: Marxovom i Lenjinovom. Marek je od većine njih znanstveno korektniji, jer se upušta u raspravu o argumentima. X

Marek smatra da bi se Lenjinova izvođenja mogla uzeti kao puko nastavljanje misli Marxa i Engelsa o materijalnim pretpostavkama socijalističke revolucije, kad ne bi postojala »predodžba Marxa i Engelsa da će socijalistička revolucija, u skladu sa svojim materijalnim pretpostavkama, ponajprije pobijediti u industrijski razvijenim zemljama...« Ovaj zaključak o Marxovoj »predodžbi« Marek zasniva na čuvenom tekstu »Predgovora «za »Prilog kritici političke ekonomije« gdje piše da »nikada neka društvena formacija ne propada prije nego što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana« kao i da »nikad novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju prije nego što se materijalni uvjeti njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva«. ¹⁴

Iz ovog Marxovog teksta Marek, uostalom kao i mnogi drugi, izvlači slijedeći zaključak. Šansu da prva propadne ima ona kapitalistička zemlja u kojoj su proizvodne snage najrazvijenije, jer će tu njihov razvitak najprije popuniti ostatak »slobodnog prostora« i doseći plafon, historijski limit. Ovakav zaključak mogao bi se možda braniti da je Marx ovdje govorio o društvenoj formaciji unutar granica jedne konkretne zemlje. Međutim, Marx je ovdje govorio o društvenim formacijama uopće, o društvenoj formaciji kao svjetskom sistemu. To je implicite vidljivo iz čitavog teksta, a pri kraju spornog pasusa iz »Predgovora« o kojem je riječ Marx eksplicitno spominje azijski, antički, feudalni i buržoaski način proizvodnje i društvene formacije korespondentne tim načinima proizvodnje. I ako napustimo okvire tog teksta treba reći da je Marx prilično rano i prije nego što je u siječnju 1859. napisao »Predgovor« bio svjestan da kapitalizam nije sistem jedne, pa makar i najrazvijenije zemlje, već da je to sistem kojem je inherentno da ne može uopće funkcionirati ukoliko uporedo s progresijom svog razvoja ne postaje vladajućim sistemom u svjetskim razmjerima. Prema tome, kada on govori o kapitalističkoj društvenoj formaciji koja neće propasti prije nego što ne budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, onda se tu nije mislilo na prostor za razvoj unutar nacionalnih granica ove ili one zemlje, već o formaciji koja kao vladajuća u svjetskim razmjerima ima svoje limite u tom istom prostoru. U »Njemačkoj ideologiji«, u spisu koji je završen početkom 1846. godine, Marx i Engels govore o uvjetima revolucije koji se konstituiraju u svjetsko-historijskim razmjerima, i zaključuju da komunizam zato ne može egzistirati »kao nešto lokalno«. Govoreći na tom mjestu o komunizmu oni naglašavaju da time nazivaju »stvarni pokret koji ukida sadašnje stanje«. U pasusu koji, između ostalog, govori i o svjetskom tržištu, dolazi slijedeći zaključak: »Proletarijat može dakle postojati samo svjetsko-historijski, isto tako kao što i komunizam, njegova djelatnost može postojati samo kao »svjetsko-historijska« egzistencija uopće. Svjetsko-historijska egzistencija individua, koja je neposredno povezana sa svjetskom historijom«. ¹⁵ Komunistička revolucija, dakle, kao svjetski pokret, ruši svjetsku vladavinu kapitala. Ova teza, naravno, nije pretekst za hegemonizam i centralizam u pokretu koji se

¹⁴ Marx, Prilog kritici političke ekonomije, str. 9.

¹⁵ Marx, Engels, Rani radovi, str. 357–358.

za tu revoluciju bori. Teza o svjetsko-historijskom karakteru revolucije odnosi se na esencijalni aspekt problema. Kada je riječ o tome, treba naglasiti da upravo u razlučivanju esencijalnog i faktičkog aspekta revolucije Marek nije u najmanju ruku bio najsretnije ruke. To je prigovor koji se odnosi na čitavo njegovo izvođenje marksističke filozofije svjetske revolucije i on je u tom smislu već i bio dan (V. Sutlić).¹⁶ Ako govorimo o tome, čini nam se da je upravo u određivanju jednog bitnog aspekta Marxove teorije revolucije Marek zakasnio. Internacionalni aspekt Marxove teorije revolucije ostao mu je izvan pažnje u njegovom esencijalnom aspektu iako je u faktičnim, empirijskim pitanjima veoma iscrpno izložio sve pojavne oblike i glavne rasprave o njima.

Marxove procjene o šansama revolucije u pojedinim zemljama i o uloji koju će pojedine zemlje odigrati u socijalističkom prevratu odnose se, u stvari, na empirijski, konkretni aspekt problema. Stavljanje na toj razini akcenta na pojedine zemlje ne znači definiranje ovakvog ili onakvog modela revolucije kao marksističkog. Kada bi se to prihvatilo, kada bi svaka konkretna procjena bila istovremeno i »model«, Marxov »model« revolucije, onda bi trebalo reći da se u najmanju ruku kod Marxa radi o dva modela revolucije. X
Poznato je da je Marx u početku zaista očekivao revoluciju na razvijenom Zapadu. Međutim, kasnije je svjestan promjena koje su se dogodile ozbiljno razmatrao mogućnost izbijanja revolucije na Istoku.

Marx 1863. piše Engelsu da se u Evropi ponovno otvorila era revolucije i da će ovoga puta »lava poteći s Istoka, a ne obrnuto« što će poštediti Zapad »od časti francuske inicijative«. Godine 1870. piše Zorgeu da će tadašnji ratni sukobi imati za posljedicu »neizbježnu socijalnu revoluciju u Rusiji«. X
A 1877. godine smatra da Rusija ima najbolju priliku da izbjegne tegobe kapitalističkog sistema, a da ipak »zavlada svim njegovim plodovima«. Marx i Engels 1881. godine pišu o toku događaja koji će neminovno dovesti do stvaranja »ruske Komune«. U Predgovoru za drugo rusko izdanje »Manifesta Komunističke partije« ističu da je Rusija u proljeće 1847. godine bila »posljednja velika rezerva čitave evropske reakcije«, a da je 1882. godine situacija potpuno izmijenjena i da je Rusija postala »prethodnica revolucionarnog pokreta u Evropi«. Na pitanje Vere Zasulič da li ruska seoska zadruga (obščina) može neposredno preći iz zajedničkog vlasništva pretklasnog tipa u komunistički oblik društvenog vlasništva, Marx odgovara potvrdno »ako ruska revolucija posluži kao signal proleterskoj revoluciji na Zapadu, tako da obje jedna drugu dopunjuju«. A Engels, govoreći 1885. godine o progresu revolucionarnog pokreta u Rusiji, smatra da je situacija dotle došla da bi tamo gotovo »blankistička fantazija« imala osnova.¹⁷

Kao da bi u najmanju ruku kod Marxa (i Engelsa) bio moguć i jedan drugi »model«, ako se uvjetno prihvati takav termin za razmatranje konkretnih uvjeta revolucionarne borbe. Zanimljiv je još i citat iz 1870. koji sam

¹⁶ V. Sutlić, *ibid.*, str. 159–160.

¹⁷ Vidi: Marx, Engels, Djela, II rus. izd., Moskva, t. 18, str. 540; t. 19, str. 158, 250–252, 304–305, 400–421; t. 30, str. 266; t. 33, str. 123 i 147; Marx, Gradanski rat u Francuskoj, Beograd, »Kultura« 1947., str. 34–35; Prepiska K. Marxa, F. Engelsa s ruskim političkim aktivistima, Moskva, Institut MEL 1947., str. 28–29, 148, 178–179, 208–209, 215, 244, 246, 250–251; Novi dokument Karla Marxa, »Pitanja historije KPSS«, 10/66, str. 11.

Marek navodi u prilog svojoj tvrdnji o neposrednoj povezanosti revolucije i razvijenosti proizvodnih snaga. Tamo Marx govori o tome da »jedino Engleska može poslužiti kao poluga za neku ozbiljnu ekonomsku revoluciju«, ali ističe da će revolucionarna inicijativa po svoj prilici proizići iz Francuske.¹⁸ Engleska, dakle, ima za Marxa sve materijalne pretpostavke za socijalnu revoluciju, ali inicijativa ipak dolazi od zemlje koja je manje razvijena. Na sličan način Marx je postavljao odnos Zapada i Rusije u revoluciji — Zapad će svojim razvijenim socijalnim strukturama oplemeniti revoluciju koja može izbiti (»dati signal«) i u Rusiji.¹⁹

Marek, međutim, izvlači iz skoro istih koordinata drugi zaključak. Po njemu ruska revolucija je izvan Marxovog modela, usprkos modelu, na rubu modela. Po Mareku Lenjin od približno 1814. godine izlazi iz okvira Marxovog modela i stvara novu teoriju socijalističke revolucije. Zanimljivo je da ono što Marek naziva kao novo u Lenjinovoj teoriji revolucije nije teško pronaći i kod Marxa. Na primjer ideju da se koriste zaostali pritisci, rezerve građanske revolucije kao impuls proleterske revolucije,²⁰ da se građanska revolucija pretopi u socijalističku, da bude permanentna, Kod Marxa se može pronaći i Lenjinova inspiracija za ideju da nacionalno-oslobodilačke revolucije otvaraju vrata socijalističke revolucije. Godine 1914. Lenjin se poziva na Marxov pristup irskom slučaju. U početku je Marxov stav bio da će borba engleskog radničkog pokreta dovesti do nacionalnog oslobođenja Irske. Budući da je Englesku reakciju jačalo porobljavanje Irske, Marx dolazi do drugog zaključka: da će nacionalno oslobođenje Irske biti pretpostavka revolucioniranja engleskog radničkog pokreta.²¹

Iako su po našem mišljenju Lenjinova razmišljanja o revoluciji u bitnom aspektu bila unutar okvira Marxove teorije revolucije, a u mnogo čemu postoji sličnost i u praktičnim detaljima, to ni ukoliko ne znači potcjenjivanje Lenjinovog doprinosa marksističkom konceptu revolucije. Rasprava o tome bila bi otvaranje nove teme. Lenjin je u svakom slučaju neke elemente teorije revolucije posebno razvio. Tu se misli na odnos imperijalističkog rata i socijalističke revolucije, odnos imperijalizma i mogućnosti revolucije, odnos neravnomjernog razvitka kapitalizma i mogućnosti revolucije u jednoj zemlji, pitanje o prerastanju građanske revolucije u socijalističku (permanentna revolucija), ulogu klasnih saveznika i potlačenih masa u borbi proletarijata, ulogu nacionalne borbe u socijalističkoj revoluciji i perspektive kretanja svjetske revolucije. Iako je većina ovih elemenata već više ili manje razrađena bila prisutna i kod Marxa, Lenjinova je zasluga za njihovu teoretsku elaboraciju i neposrednu primjenu izvan svake sumnje. Međutim, taj doprinos proleterske revolucije ostaje unutar esencijalnog Marxovog razmišljanja o revoluciji, unutar njegovog dijalektičkog jedinstva objektivnog razvitka i revolucionarnog ljudskog aktiviteta. Zato je teško prihvatiti Marekovo mišljenje o dva modela revolucije; Marxovom i Lenjinovom. Iz te nekritične identifi-

¹⁸ Marx, Generalnom vijeću — Federalnom vijeću romanske Švicarske, Marx, Engels, Djela, Moskva, 2. rus. izd. 1960., t. 16, str. 404.

¹⁹ Vidi odgovor Veri Zasulić, (Marx, Engels, Djela, 2. rus., izd., t. 19, str. 250—251, 304—305, 400—421).

²⁰ Marx 16. travnja 1856. piše Engelsu: »Cijela stvar u Njemačkoj ovisit će o mogućnosti da se proleterska revolucija podrži bilo kakvim drugim izdanjem seljačkog rata. Tada će stvari poći izvanredno.« (Marx, Engels, Djela, 2. rus. izd., t. 29, str. 37.).

²¹ Uopredi: Marxovo pismo Engelsu od 10. prosinca 1869. (Marx, Engels, Djela, 2. rus. izd., t. 32, str. 337) i Lenjin, Djela, Moskva, Naklada političke literature, 5. izd., t. 25, str. 305.

cije nastaje osnova za još neka Marekova nerazumijevanja Lenjinovih tekstova. Marek, na primjer, smatra da u dva Lenjinova teksta («Parola Sjedinjenih Država Evrope» iz 1915. i »Vojni program proleterske revolucije» iz 1917. godine) Lenjin govori o izgradnji socijalizma u jednoj zemlji. Lenjin tu zaista govori o pobjedi socijalizma, ali očito da se tu misli na pobjedu socijalističke revolucije. Staljin je kasnije zbog te Lenjinove stilske lepršavosti i mogućnosti bukvalne interpretacije, često citirao upravo ta dva mjesta iz Lenjina. Međutim, ne bi bilo teško pronaći desetak mjesta iz Lenjinovih tekstova napisanih ranije ili kasnije, gdje je vidljivo da on socijalizam kao izgradnju novih besklasnih odnosa vidi, kao i Marx, samo kao univerzalni pothvat. Tek će Staljin i Buharin 1926. godine u sukobu s bonapartizmom Trockog pretvoriti Lenjinovu tezu o mogućnosti pobjede revolucije kao osvajanja vlasti od strane proletarijata u jednoj zemlji u tezu o mogućnosti pobjede socijalizma kao izgradnje novih društvenih odnosa (komunističkih odnosa) u jednoj izoliranoj zemlji.²² Ali ta promjena nije bila u smislu Lenjinovih shvaćanja, kako misli Marek, već je, obrnuto, značila razlaz sa Lenjinovih internacionalističkim shvaćanjem socijalizma kao revolucionarne epohe. U ovom slučaju su i Staljin i za njim Marek nekritički izmiješali dvije razine analize: esencijalnu i konkretno-empirijsku. Dok jedna vidi socijalizam kao totalni prevrat, kao epohu revolucionarne transformacije, druga ga vidi na primjer, kao nasilno preuzimanje vlasti u konkretnoj zemlji. Za strategiju revolucije obje su analize neophodne — ali pod uvjetom da se razlike u pristupu respektiraju.

Svjetska revolucija koja je započela svoj hod u Rusiji, tamo gdje je lanac imperijalizma bio najslabiji, kako je to kasnije sažeto izrekao Staljin,²³ nastavlja svoje kretanje po periferiji svjetskog kapitalističkog sistema. Marek prati taj hod, opisuje osnovne karakteristike dosadašnjih revolucija i govori o različitim modelima revolucija: Marxovom, Lenjinovom, kineskom, kubanskom i sl. Uzgred rečeno, čini nam se da baš riječ model nije suviše sretno izabrana, jer je svaka uspjela revolucija bila »model« samo za sebe, a neuspjele su često pokušavale slijediti neki raniji »model«.

Marek konstatira da su pobjedonosne revolucije preskakale faze razvoja jer su se dešavale u zemljama gdje kapitalizam nije dovršio svoj krug razvoja. Ovdje se ponovno može pitati da li se uopće može govoriti o razvoju kapitalizma i preskakanju faza razvoja ako se pri tome ne misli na kapitalizam kao svjetski odnos, jer je, ako ne prije a onda danas u vrijeme multinacionalnih kompanija, kolonijalnih i neokolonijalnih ekonomskih vojnih intervencija širom svijeta postalo jasno da se kapital kreće daleko izvan okvira nacionalnih granica. Odnos eksploatacije koji uspostavlja imperijalistička vladavina nije moguće shvatiti samo iz nacionalnog rakurs. Kapitalist zemalja trećeg svijeta u pravilu se nalazio ili se nalazi u metropoli, a eksploatirani u tim zemljama često je bio uključen u kapitalistički produkcijski odnos posredno, preko mehanizma koji po svojim pojavnim oblicima uopće ne asociraju na odnose koji su bili uspostavljeni u razvijenim zemljama. Eksploatirani kubanski seljak s plantaža šećerne trske iz Batistinog vremena ili obes-

²² Staljin, Pitanja lenjinizma, 11. izd., Moskva, OGIZ 1945., str. 136—141 i dalje; Referat Buharina na XIV kongresu SKP (b), »Književna republika«, Zagreb, br. 4 od 1. 9. 1926. godine, str. 192—194.

²³ Staljin, Pitanja lenjinizma, str. 19.

pravljene stanovnik alžirskog sela iz vremena francuske kolonijalne vladavine u takvoj situaciji nisu slučajno postajali masovna politička snaga antiimperijalističke revolucije. Ako se na kapitalizam gleda kao na svjetski sistem onda je on u nerazvijenim zemljama na periferiji i u kolonijama došao do svog plafona i popunio sve slobodne prostore za svoj razvitak u svjetskim razmjerima, iako u svakoj u tih pojedinačno uzetih zemalja u kojima je pobijedila revolucija nacionalni kapital u pravilu nije još niti stao na noge. Kapitalisti nerazvijenog dijela svijeta doživjeli su na taj način situaciju onih koji nisu dospjeli da se razviju i konsolidiraju kao ekonomska i politička moć, a već su se našli na sporednom kolosjeku historije. Tu su se našli zato što kapital kao svjetski odnos dolazi do svog limita, a oni i nisu bili nešto drugo do njegova pertinencija, dopuna, transmisija. Kompradorska buržoazija u zemljama Afrike i Azije o kojima Fanon piše da nije uopće sposobna da samostalno djeluje kao buržoazija, najbolja je ilustracija tih i takvih odnosa.²⁴

Nerazvijenost kapitalističke proizvodnje i zaostali društveni odnosi u zemljama na periferiji svjetskog kapitalističkog sistema sa svojim rezervama građansko-demokratske revolucije, nesprovedenim agrarnim reformama i neostvarenim nacionalnim samoodređenjem postaju dopunska snaga socijalističke revolucije ako svjesne socijalističke snage predvode antiimperijalističku i narodnooslobodilačku borbu. Pitanje o tome tko je masovni subjekt revolucije u takvoj situaciji nije onda pitanje o kvantitativnoj zastupljenosti ovog ili onog sloja ili klase u masama koje se bore, već pitanje o pravcu društvenog razvoja koji ta borba otvara kao mogućnost. Zato su moguće situacije u kojima brojne seljačke mase predvođene više ili manje tankim slojem pripadnika radničke klase i svjesnih socijalističkih snaga ostvaruju više ili manje neposredno socijalističke revolucije. Zato možda i nije toliko važno da li su svi segmenti radničke klase zahvaćeni tom borbom. Bitan je klasni predznak koji ta borba dobija, a on postaje vidljiv kada se saberu prvi veći rezultati nakon pobjede revolucije i kada se mogu uočiti obrisi političke diferencijacije unutar nacionalno-oslobodilačkog bloka. U pravilu onda postaje jasno da radikalna antiimperijalistička rješenja nisu ostvariva ukoliko se ne pođe putem koji se dugo vremena stidljivo označavao kao nekapitalistički pravac razvoja.

Na kraju se može pitati: da li se takav pravac razvitka, u kojem revolucije na periferiji i antikolonijalne borbe skraćuju obim svjetske dominacije kapitala, može smjestiti u okvire marksističke teorije revolucije kako su je izvorno dali Marx i Engels?

Marx je 1877. godine izričito isticao da u »Kapitalu« nije niti imao namjere dati »teoriju o sveopćem putu« kojim bi trebalo da prođu svi narodi bez obzira na povijesne okolnosti u kojima se nalaze.²⁵ A u »Klasnim borbama u Francuskoj«, tekstu iz 1850. godine Marx ovako postavlja odnos između razvijenog kapitalizma čiji je reprezentant tada bila Engleska, a danas Sjedinjene Američke Države, i manje razvijenih: »Primarni proces odigrava se uvijek u Engleskoj, ona je demiurg buržoaskog kosmosa. Razne faze ciklusa kroz koji buržoasko društvo stalno prolazi nastupaju na kontinentu u sekundarnoj i tercijarnoj formi... Zato, ako krize prvo na kontinentu stvaraju

²⁴ Vidi: Frantz Fanon, *Prezreni na svijetu*, Zagreb, »Stvarnost« 1973., str. 84–86 i dalje.

²⁵ Prepiska K. Marxa i F. Engelsa s ruskim političkim aktivistima, str. 179.

revolucije, ipak se njihov uzrok uvijek nalazi u Engleskoj. U ekstremitetima buržoaskog tijela mora, naravno, prije doći do katastrofe nego u njegovu srcu, gdje je mogućnost kompenziranja veća. S druge strane, stupanj u kome kontinentalne revolucije djeluju nazad na Englesku ujedno je termometar koji pokazuje uolikoj mjeri te revolucije stvarno dovode u pitanje osnove buržoaskog poretka ili koliko one pogađaju samo njegove političke tvorevine.²⁶

A u »Njemačkoj ideologiji« Marx i Engels postavljaju tezu o tome da svi sukobi historije imaju svoje porijeklo u proturječnosti između proizvodnih snaga i odnosa i zaključuju: »Uostalom, da bi dovela do sukoba u nekoj zemlji, nije nužno da proturječnost baš u toj zemlji bude dovedena do krajnosti. Dovoljna je konkurencija s industrijski razvijenim zemljama, izazvana proširenim internacionalnim saobraćajem, da i u zemljama s manje razvijenom industrijom proizvede sličnu protivurječnost (npr. konkurencija engleske industrije otkrila je u Njemačkoj latentni proletarijat)«. ²⁷ A u »Kritici Gotskog programa« Marx upozorava njemačke socijaliste na riječi iz »Manifesta« da je borba radničke klase po obliku doduše nacionalna, ali po sadržaju internacionalna, jer jedino takva može srušiti internacionalnu vladavinu buržoazije.²⁸

Marxu je logično da gubitak tržišta u Aziji ubrzava krizu kapitalizma, a buduća ruska revolucija izgleda mu moguća i shvatljiva. Revolucija kao svjetska revolucija pretpostavlja revolucionarnu epohu u kojoj svako skraćnje životnog prostora za ascenciju buržoaskog društva predstavlja revoluciju, »tu staru krticu koja tako brzo umije da rije pod zemljom«, a koja je »isto toliko općesvjetska kao i kapitalistička vladavina i najamno ropstvo.«²⁹

Izgleda da se ipak može izvući zaključak da su bitne koordinate strategije, teorije ili, filozofije svjetske revolucije koje su dali još Marx i Engels razvijane u kasnijim teoretskim doprinosima i iskustvima revolucija. Ta teorija nije zatvoreni model kao što i pojedinačne nacionalne revolucije nisu svaka za sebe model već uvijek specifična varijacija jedne iste osnovne teme. Ta tema je uvijek otvorena jer marksistička teorija revolucije nije ni dogma niti model, obrazac, šablon koji se mora i može samo neposredno »primijeniti«. Ona zahtijeva kreativan pristup bilo da se radi o teoretskoj raspravi ili o praktičnoj akciji.

I da zaključimo ovaj tekst napisan povodom knjige Franza Mareka. Njegova »Filozofija svjetske revolucije«, i pored primjedaba, zaslužuje pažnju jer je dokumentirana i inspirativna. Nagoni na razmišljanje i provjeru teza koje su gotovo zadobile snagu aksioma. A to je kod ovakve otvorene teme kao što je marksistička strategija revolucije prva pretpostavka za traženje odgovora.

²⁶ Marx, Engels, Izabrana dela (u 2. toma), Beograd, »Kultura« 1949., t. I, str. 208.

²⁷ Marx, Engels, Rani radovi, str. 397—398.

²⁸ Marx, Kritika Gotskog programa, Engels, Kritika nacrtu Erfurtskog programa, Beograd, »Kultura« 1959., str. 20.

²⁹ Marx, Govor održan na jubileju lista »People's Papers«, Marx, Engels, Izabrana dela (u 2. toma), t. I, str. 334.

ZASTITA POMORSKE OKOLINE PODRUČJA BALTIČKOG MORA

U naporima za postizanje globalne saradnje na području zaštite čovjekove okoline koji se čine kroz Ujedinjene nacije i, osobito, kroz za to poseban Program Svjetske organizacije, veoma dobro se uklapa regionalni sporazum o zaštiti Baltika. Sedam baltičkih zemalja — Danska, Finska, Demokratska Republika Njemačka, Savezna Republika Njemačka, Švedska i SSSR, potpisale su 22. marta 1974. g. »Konvenciju o zaštiti pomorske okoline područja Baltičkog Mora«¹ na završetku diplomatske konferencije posvećene ovom problemu, održanoj u Helsinkiju od 18. do 22. marta. Ovim je učinjen ogroman korak naprijed u zaštiti Baltičkog mora. Istovremeno, to je i koristan primjer regionalne saradnje za sve druge industrijalizovane zemlje koje se nesumnjivo suočavaju sa istim problemima, a može se reći i značajan — možda i istorijski — trenutak na putu postizanja međunarodne zaštite ljudske sredine.

Diplomatskoj konferenciji u Helsinkiju prisustvovala su, kao posmatrači, Čehoslovačka i Norveška, i slijedeće organizacije: Program OUN za zaštitu čovjekove okoline, Ekonomska komisija OUN za Evropu, Organizacija OUN za poljoprivredu i ishranu (FAO), Međuvladina pomorska konsultativna organizacija (IMCO), Međuvladina oceanografska komisija UNESCO-a (IOC), Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) — regionalni centar za Evropu, Međunarodni savjet za istraživanje mora, Nordijski savjet i Nordijski ministarski savjet.

Konferencija UN o čovjekovoj okolini održana u ljeto 1972. godine, nesumnjivo je najbitnije uticala na bolje razumijevanje ovih problema i ukazala na neophodnost šire međunarodne saradnje u razvijanju odgovarajućih formi u domenu zaštite čovjekove sredine. Osim toga — kako je to prilikom otvaranja ovog diplomatskog skupa istakao šef finske delegacije, ministar spoljne trgovine Jermu Laine — posljednjih godina se u regionu Baltičkog mora sve više manifestuje politička volja za radnjom, pa je i održavanje Helsinške konferencije — u kratkom dvogodišnjem periodu² — druga važna potvrda čvrste riješivosti da se dalje razvije i unaprijedi regionalna saradnja u zaštiti Baltika — prirodnog resursa koji je zajednički i esencijalan za sve njih.

¹ Na prijedlog predstavnika SRN, prihvaćeno je da se Konvencija, u neformalnoj skraćenoj verziji, nazove »Helsinška konvencija«, kako bi se time izrazila zahvalnost domaćinu — vladi Finske, za njen veliki doprinos u pripremi i održavanju ove konferencije.

² U septembru 1972. godine, baltičke zemlje su u Gdanjsku zaključile Konvenciju o ribarenju i konzerviranju živih resursa Baltičkog mora,

U slivu Baltičkog mora živi oko 150 miliona stanovnika. Sve su baltičke zemlje visoko industrijalizovane, u njima se odvija i vrlo intenzivna poljoprivredna proizvodnja, Baltičko more se koristi za navigaciju — tako da se velike količine otpadnih voda, prije svega iz priobalnih zemalja, odlivaju u Baltik, koji je uz to postao i jedno od najopterećenijih pomorskih područja te veličine u svijetu. Ako se imaju u vidu izuzetna hidrološka i ekološka svojstva Baltičkog mora (mala dubina bazena, posebne karakteristike vode i njena niska temperatura, itd.) i rastuća opasnost daljeg zagađivanja i njena niska temperatura, itd.) i rastuća opasnost daljeg zagađivanja, kao i neadekvatna zaštita koju Baltičkom moru pružaju važeći međunarodni regulativi, postaje jasnije zašto su nacionalni i regionalni napori da se spriječi dalji opasan razvoj, možda više urgentni upravo u ovom dijelu okeana nego bilo gdje.³

Ideju o sazivanju specijalnog sastanka posvećenog zaštiti Baltičkog mora, saopštio je finski ministar Matti Louekoski još na Stokholmskoj konferenciji (juli 1972), nakon čega je vlada Finske u oktobru 1972. godine ispitala kod ostalih baltičkih zemalja njihovu zainteresovanost da pristupe pripremama za zaključenje konvencije o zaštiti Baltičkog mora. Odgovori su bili pozitivni, pa je finska vlada u februaru 1973. godine podnijela ovim zemljama memorandum u kome je razmotrena potreba da se Baltik zaštiti od polucije i iznijeti pogledi na ciljeve i sadržinu moguće konvencije. Predloženo je sazivanje konferencije, uz sugestiju da se pripremni rad povjeri radnoj grupi vladinih eksperata. Prvi sastanak eksperata održan je u maju—junu 1973. godine, kada je diskutovana sadržina konvencije, i neophodne mjere za njenu primjenu. Vladi Finske povjeren je zadatak da izradi prvi koncept konvencije, koji je razmatran i ponovo koncipiran na slijedećem sastanku eksperata, u novembru iste godine. Tada je postignuta saglasnost o većini članova i aneksa Konvencije. Na tako izgrađenim osnovama Konferencija se mogla sazvat — predstavnici vlada baltičkih zemalja okupili su se u velelepnoj dvorani »Finlandije« u Helsinkiju, gdje su uspješno i sa manje teškoća nego što se očekivalo, obavili značajan posao.

Konvencija se sastoji od 29 članova i 6 aneksa i značajna je u prvom redu po tome što predstavlja prvi **sveobuhvatni** međunarodni instrumentat te

³ Baltičko more je najveći vodeni bazen na svijetu sa malim primjesama slane vode, sa prosječnom dubinom od oko 55 metara i predstavlja more poluzatvorenog tipa. Plitkim pregradama podijeljeno je na nekoliko dijelova. Računa se da se voda u njemu kompletno promijeni samo jednom u dvadeset godina. Slanost vode smanjuje se idući od obala Danske prema zalivima Baltičkog mora, a također i od dna prema površini vode. Prosječna slanost na površini vode u sredini Baltičkog mora (cca 7 promila) je za oko pet puta manja od slanosti okeana. Voda je hladna (nekoliko mjeseci u toku godine zaleđene su velike površine), što znači da su biološki procesi, npr. dekompozicija organskih materija, spori.

Zbog nedovoljne slanosti vode, u Baltičkom moru se održavaju samo posebni uzorci vodenog života, pa je i broj vrsta mali u poređenju sa onima koje se susreću u okeanima. Neke autentične okeanske životinje i biljke mogu istina preživjeti u neslanoj vodi Baltika, ali one žive u marginalnim uslovima i pod tzv. produženim psihološkim stresovima. To je i razlog što su mnoge životinjske vrste male veličine (na pr. baltička haringa, plava školjka, i dr.). U ovom moru živi također veliki broj slatkovodnih životinjskih i biljnih vrsta, ali su one i ovde u stranoj okolini. Međutim, koliko god je broj vrsta mali, broj individualnih organizama može biti vrlo veliki.

Upravo zbog tih izuzetnih okolnosti sredine, čak i relativno male promjene u kvalitetu vode mogu nanijeti štetu živim organizmima. Slojevitost vode (s obzirom da se voda visoke slanosti skuplja na dnu) i stagnacija dubokih voda, omogućuju da se teške otpadne vode akumuliraju na dnu. S druge strane, nedostatak kisika odn. njegova veoma niska koncentracija u dubokim vodama, postaje sve izrazitija i štetno utiče na život u velikim morskim prostranstvima. Kisikom bogata i slana voda struji kroz danske tjesnace u neregularnim intervalima, ali to poboljšava situaciju samo za kratke periode.

vrste,⁴ koji treba da zaštiti pomorsku okolinu u određenom regionu od svih vrsta zagađivanja: polucije sa kopna i brodova, ispražnjavanja—istovarivanja otpadaka (u daljem tekstu »dumping«), od štetnih posljedica nastalih kao rezultat incidenata ili nesreća na moru, a obuhvata i pitanja šire saradnje i razvoja na planu tehničkih i naučnih saznanja.

U preambuli Konvencije istaknuto je da su ugovorne strane svjesne prirode problema čovjekove sredine i specifičnih karakteristika ovog regiona u tom pogledu, izražena je duboka zabrinutost zbog povećanog zagađivanja Baltičkog mora i ukazano je na veliku odgovornost svih pribaltičkih zemalja u njegovoj zaštiti od raznih štetnih formi ljudske aktivnosti — uz spremnost da se ide na usklađivanje zajedničkih aktivnosti u tom pravcu i sa ostalim svijetom kada to bude potrebno.

Bez namjere da se upuštamo u detaljnu analizu Konvencije, osvrnućemo se samo na neke, po našem mišljenju, najvažnije odredbe.

Odredbe člana 6 Konvencije odnose se na zagađivanje koje dolazi od izvora sa kopna i obuhvataju poluciju koja ulazi kroz vodene tokove i cjevovode, i koja nastaje od izduvnih gasova koji u Baltičko more ulaze kroz vazduh, što govori da je cilj Konvencije da spriječi i reducira oba tipa zagađivanja. Polucija sa kopna smatra se svakako osnovnim prijetećim elementom i fundamentalnim problemom (što je razumljivo kada se zna da 80% polucije mora dolazi od izvora smještenih na obali), a istovremeno je njena prevencija naučno, tehnološki i ekonomski najkomplicovanija. U ovom trenutku, prioritet je na obavezi vlada da spriječe unošenje u more opasnih, visoko toksičnih materija kao što su DDT, PCB i sl., što je detaljno specificirano u aneksima I (»opasne supstancije«), II (»štetne supstancije i materijali«) i III (»ciljevi, kriterijum i mjere u vezi prevencije zagađivanja sa kopna«).

U vezi polucije sa brodova (čl. 7, odnosno aneks IV Konvencije) odredbe su ovde najvećim dijelom izvedene iz Međunarodne konvencije o sprečavanju zagađivanja sa brodova iz 1973 (Londonski sporazum), na kojoj su baltičke zemlje — blisko surađujući — za Baltik izborile status »specijalnog područja« (poput Mediterana i područja Crnog mora), za koje bi se, u okviru globalne konvencije, primjenjivale striktnija pravila. Međutim, na konferenciji u Helsinkiju došlo se do zaključka da bi bilo suviše opasno čekati (možda i čitav niz godina) da globalna konvencija stupi na snagu, pa se upravo bitna odluka sadržana u postojećoj Baltičkoj konvenciji, sastoji u odredbi prema kojoj bi se pravila »specijalnog područja« primjenjivala bez odlaganja i što je moguće prije. Njima se — pored ostalog — zabranjuje izlivanje sa brodova ulja, drugih štetnih supstancija, fekalija i otpadaka. U tom kontekstu vrijedno je da se spomene da Konvencija zahtijeva da sve baltičke luke do 1977. godine (ili u roku od godinu dana od stupanja na snagu ovog sporazuma) moraju biti opremljene potrebnim uređajima za prihvatanje otpadaka i pranje naftnih kontejnera, što je izvanredno značajno jer Konvenciji daje željeni efekat. (Aneksi koji tretiraju ovaj tip zagađivanja pružaju vrlo detaljna pravila o mjerama koje bi trebalo preduzeti u cilju sprečavanja i zabrane ispuštanja otpadaka iz brodova u more i osiguranja bezbednosti transporta škodljivih materija).

⁴ U prve značajne sporazume u ovoj oblasti treba spomenuti:

— Londonsku konvenciju u »dumpingu« i IMCO konvenciju o poluciji sa brodova iz 1973.
— Konvenciju o zabrani »dumpinga« u Sjevernom Moru i sjeveroistočnom Atlantiku (Oslo) i
— Konvenciju o poluciji sa kopna (Pariz), koja pokriva isto područje.

Iako kao pojava nije od velikog značaja za Baltik, Konvencijom se potpuno zabranjuje »dumping«, čime se u stvari formalno prihvata praksa posljednjih nekoliko godina. »Dok su drugi slični sporazumi zasnovani na principu da je »dumping« dozvoljen, osim u iznimnim slučajevima, naša je Konvencija mudro bazirana na obrnutom principu: cjelokupni »dumping« je zabranjen, osim u samo nekoliko jasno limitiranih slučajeva.⁵

Konvencija također uključuje članove u kojima se razlažu principi za borbu protiv štetnih uticaja plovidbe u dokolici i smanjenja mogućeg štetnog uticaja prouzrokovanog istraživanjem i eksploatacijom morskog dna; definicije odgovornosti ugovornih strana i rješavanja međusobnih sporova, i — veoma naglašeno — principe o unapređivanju naučne i tehnološke suradnje u vezi zaštite Baltičkog mora.⁶

Sadržaj nekih odredaba detaljno je objašnjen u aneksima. Onj uključuju npr. liste supstancija čije će unošenje u Baltičko more biti striktno limitirano, odnosno materija čije je unošenje moguće samo uz prethodnu specijalnu dozvolu kompetentnih vlasti zemlje u pitanju, i određene principe i ciljeve koji se odnose na kvalitet municipalnih i industrijskih otpadnih voda.

Od posebne važnosti za dalji i budući razvitak zaštite Baltičkog mora jeste formiranje stalne Baltičke komisije, kojoj je povjeren važan zadatak da svojom dinamičnom aktivnošću doprinese postizanju zajedničkih ciljeva formulisanih u Konvenciji. (Sjedište sekretarijata Komisije je u Helsinkiju.) Jedan od njenih osnovnih zadataka treba da bude briga o kontinuiranoj reviziji Konvencije i osiguranje neophodnih promjena u njoj. Da bi ispunila taj zadatak, Komisija će razmatrati i podnositi prijedloge za amandmane i izmjene Konvencije, koje će zatim upućivati ugovornim stranama na odobrenje. (Predviđena je jednostavna procedura amandiranja, posebno za anekse tehničke prirode.)

Iako je u nekim svojim dijelovima Konvencija zapravo kompromis (jer su neke zemlje izrazile skrivenu bojazan da bi njihov nacionalni suverenitet mogao biti ugrožen ako bi se u zajedničkim istraživanjima otišlo suviše daleko; nije bilo moguće u cjelini postići željeno usaglašavanje u vezi zaštite od zagađivanja iz vazduha, i sl.), što je razumljivo s obzirom na različite političke poglede i ekonomske interese priobalnih zemalja — važno je istaći da kompromisi nisu pravljeni na pitanju bazičnih ciljeva Konvencije.⁷ Osim toga, treba imati na umu činjenicu da Baltički sporazum samo ustanovljava okvire za dalje praktične korake na području kontrole i zaštine ljudske sredine u jednom regionu, a da će tek budućnost pokazati u kolikoj će se mjeri politička volja ugovornih strana reflektovati u praktičnoj akciji na primjeni Konvencije. Naime, cijela Konvencija je i koncipirana da bude fleksibilan instrument za buduće akcije, ona ne sadrži statična i jednom za uvijek dogovorena pravila, već računa sa njihovom evolucijom, u čemu će — kako je već spomenuto — aktivnost Stalne komisije biti od odlučujućeg značaja. Zato nam

⁵ Danski ministar Holger Hansen, u izjavi prilikom potpisivanja Konvencije

⁶ Ova je materija dobila odgovarajuće mjesto u Konvenciji i bez izuzetka isticana u istupanjima svih delegacija. Tako ministar poljoprivrede Švedske, Svante Lundkvist: »... Ekološki procesi krajnje su kompleksni i, u značajnom stepenu, još nepoznati. Zbog toga će naš zajednički zadatak biti da povećamo naša saznanja o Baltiku, kako bismo izgradili čvrste osnove za dalje mjere u zaštiti i obezbeđenju pomorske okoline. Stoga treba pristupiti razmjeni informacija o Baltiku i preduzimati zajedničke i koordinirane istraživačke i naučne programe«.

⁷ Predsjedavajući na Konferenciji, finski ministar J. Laine, prilikom potpisivanja Sporazuma.

se čini da se s pravom može reći da je Sporazum baltičkih zemalja pionirski u svom žanru i da, gledano šire, predstavlja vrijedan progres i čak model za ostale. On je i konkretan dokaz želja i mogućnosti za miroljubivu saradnju zemalja sa različitim društvenim sistemima. Različitost mišljenja koja je evidentna u velikom broju drugih oblasti, nije ipak bila smetnja za zajedničko sporazumijevanje o tako važnom pitanju kakvo je zaštita čovjekove okoline. —

V. V.